

Ələsgər Siyablı

GİRİŞ

Qədim dünya tarixinin Turan dövrü fikri Qədim Şərq və eləcə də qədim dünyanın erkən tarixinin və mədəniyyətinin araşdırılmasına çox saylı əsərlər həsr etmiş Avropanın XVIII-XIX əsr tarixçi, arxeoloq, antropoloq və linqvist böyük bilim adamlarına məxsusdur. Onlar qədim mixi və heroqlif yazı mətnlərinə, arxeoloji, linqvistik və etnoloji elmi dəlillərə əsaslanaraq ari və sami irqlərinin tarix səhnəsinə qədəm qoymasından öncə min illər ərzində dünyanın Turan tayfaları və öntürk turlar tərəfindən məskunlaşdırılmış olduğunu və dünya mədəniyyətinin ilk rüşeymlərinin əsasının dünyanın ilk mədəni sakinləri olan turanlılar tərəfindən qoyulduğunu fikrini irəli sürmüşlər. Mixi və heroqlif yazı sisteminin kəşf edilməsinin, metal emalı və dəmirin kəşfinin, ilk arxitektura abidələrinin və şəhərsalma ənənəsinin, meqalit və tumulların, heyvanların və o cümlədən atın əhliləşdirilməsi və bəslənməsinin əsasının dünyanın ən qədim irqi olan turanlılar tərəfindən qoyulması haqqında XVIII-XIX əsr Avropa tarixçilərinin, linqvist və etnoloqlarının görüşləri onların irəli sürdükləri Turan nəzəriyyəsində öz əksini tapmışdır.

Avropanın və o cümlədən çar Rusiyasının hakim dairələri öz işğalçılıq siyasətlərinə haqq qazandırmamaq üçün bəşər uyqarlığının əsas yaradıcılarının arilər olduğu haqqında arıçılıq nəzəriyyəsini ortalığa atdılar. Elmin, incəsənətin, fəlsəfənin, ədəbiyyatın və bütövlükdə bəşəriyyətin əldə etmiş olduğu dəyərlərin meydana çıxması və inkişafını arilərin, yeni avropa xalqlarının tarixi nailiyyətləri kimi qələmə verənəriçilik və ya aryanizmnəzəriyyəsi faşist Almaniyasının dünya ağılığı uğrundakı mübarizəsinin əsas ideoloji silahına çevrilmişdi. İkinci Dünya müharibəsindən sonra tarix elmində vəziyyət köklü dəyişikliyə məruz qaldı. Arıçılıq nəzəriyyəsinin irqçilik mahiyyəti Yəhudi elmi və milliyətçi dairələrinin kəskin tənqidinə və itihamlarına məruz qalaraq iflasa uğradı. Avropanın imperialist təmayüllü elmi və siyasi dairələri arıçılıq terminini hind-avropalı terminini ilə əvəz etdilərse də, onun mürtəce və şovinist mahiyyəti dəyişilməz qaldı. Turan nəzəriyyəsinin milliyətçi bir görüş kimi dəyərləndirildiyi və avropasentrizm hakimi olduğu müasir tarix elmində bu nəzəriyyənin təkzib edilməsinə doğru yönəlmiş geniş bir cəbhədə hücumlar təşkil olundu. Ari və ya artıq bu dövrdə adlandırıldığı kimi hind-avropa irqinin üstünlüyü

Dünya tarixinin Turan dövrü

haqqındakı görüşləri əks etdirən Avropasentrizm və ya Avropamərkəzlik nəzəriyyəsi tarix elmində hakim ideologiyaya çevrildi. Arilər və samilər tarix səhnəsinə qədəm qoymadan öncə turanlı Ön Türk etnosunun min illər ərzində Yer

küresini məskunlaşdıran və həyatın müxtəlif sahələrində ilk mədəniyyətin rüşeymlərini yaradan əsas irq olduğu haqqında XVIII-XIX əsrin böyük tarixçiləri, assuroloq, etnoloq və arxeoloqları H. Rauilson, E. Hinks, E. Norris, Y. Oppert, F. Lenorman, B. Landsberqer, F. Hommel, Klaprot, S. Kramer, C. Fergusson, F. Molon, Eberhard, Mordtmann, Q. Maspero, M. K. Nibur, E. Eykştadt, R. Pumpanelli, A. Unqnad və digərlərinin yazmış olduğu əsərlər və gəldikləri elmi nəticələr görməməzlikdən gəlinərək laqeydcəsinə tarixin arxivinə gömüldü. Tarix elminin bütün sahələri saxtalaşdırmalara və təhriflərə məruz qalaraq qədim turanlı öntürlərin bəşər tarixində oynadıqları önəmli rolun izləri silinməyə çalışıldı. Tarixin və mədəniyyətin bütün sahələrində tarixən əldə olunmuş nailiyyətlər öncə arilərin sonra isə samilərin adına yazıldı. XX əsrin ikinci yarısında imperialist dairələrin ideoloji silahına çevrilmiş hakim avropasentrizm nəzəriyyəsinin başlıca vəzifəsi dünya mədəniyyətinin ilk yaradıcıları olan, turanlı mənşəyə malik olduqları elmi dəlillərlə təkzib edilməz şəkildə sübut olunmuş sumerlərin turanlı kökünü inkar edən uydurma nəzəriyyələrə həsr olunmuş saysız hesabsız kitablar nəşr olundu.

Biz kitabın müxtəlif bölümlərində Turan tarixini, qədim öntürk turan tayfalarının ilk olaraq məskunlaşdıqları ölkələrin gerçək tarixini keçən yüzilliklərdəki Avropa tarixçilərinin elmi faktlarla zəngin, lakin bilərəkdən unudulmuş əsərlərindəki tarixi, linqvistik, arxeoloji və etnoqrafik dəlillərə istinad edərək şərh etməyə çalışacağıq. Biz inanırıq ki, müasir oxucuların geniş kütləsinə məlum olmayan, bir çox Avropa xalqlarının dilində nəşr olunmuş və yalnız arxivlərdə sax-

çox qəribə bilim adamları Turanın mövcudluğunu gerçək tarixi hadisə kimi deyil İran dilli dastan və rəvayətlərində əks olunmuş xəyali və əfsanəvi bir anlayış kimi təqdim edirlər. Lakin Avropanın görkəmli bilim adamı assuroloq, antropoloq və arxeoloqları Turanın tarixinin araşdırılmasına çoxlu əsərlər həsr etmiş və elmi faktlara söykənən dəyərli məlumatlar vermişlər. Avropanın arxivlərində mövcud olan bu əsərlərin bir çoxunun istifadəsi sovet dövründə qadağan olunmuş əsərlər siyahısına daxil idi. Sovet dövründə Turan və qədim türklərin tarixinin araşdırılması qadağan olunmuşdu və bu qadağaya məhəl qoymayan elm adamları pantürkist damğası ilə repressiyalara məruz qoyulurdu.

dəyərli və əhatəli bilgiler mövcudur.

Çox təəssüflər olsun ki, bu dəyərli əsərlər müasir dövrdə bilim adamlarının diqqətindən kənar qalaraq unudulmuş, tarixin arxivinə gömülmüşdür. Turan coğrafiyası, öntürlərin və bütövlükdə turanlıların yayıldığı areal yer küresinin geniş bir ərazisini əhatə edir. Ön türklər Turan irqinin tarixdə oynadığı rol baxımından ən əzəmətli və qüdrətli etnosunu təşkil edir. Ön türklər Sumer uyqarlığının yaradıcıları olan Turan irqinin başlıca etnosu kimi aparıcı rola malik olmuşlar. Həmin irqə mənsub olan və öntürlərlə qardaşlıq əlaqələrinə malik macarlar, finlər, monqollarla tarixin sonrakı inkişaf prosesində ümumi kökdən ayrılaraq Turan irqinin müstəqil qollarını təşkil etmişlər. Böyük tarixçi L. Qumilyov Ön türk super etnosunun yayıldığı ilkin ərazini Çin səddindən başlanmış Karpat dağlarına qədər davam edən və Avrasiyanın Böyük Bozkır adlanan ərazidən ibarət olduğunu

nu yazır. Təkcə turanlı öntürlərin deyil, irəli sürülən fərziyyəyə görə hind-avropalıların da bir super etnos kimi ilkin təşəkkül tapdığı bu ərazi bütöv bir oykumen kimi formalaşana qədər bir çox qeoloji katalizmlərə məruz qalmışdır.

Ön Asiyada öz mənəbətini Zaqros dağlarından götürən Fərat və Dəclə, Böyük və Kiçik Zab kimi böyük çaylarının suları Mesopotamiya adlanan İkiçayarası vadilərində torpağı münbitləşdirərək əkinçiliyin inkişafında, qədim insan toplumlarının və ilkin bəşər mədəniyyətinin formalaşmasında və inkişafında misilsiz rol oynamışlar.

İnsan toplumunun və bəşər mədəniyyətinin gəlişmiş olduğu mərkəz ilk öncə Asiyanın doğusundameydanə çıxmışdır. Öz başlanğıclarını əzəmətli dağ silsilələri olan Altay, Tanrı dağları (Tyanşan), Pamir və Himalay dağlarından götürən Amudərya və Sirdərya və ya əsgi adlarıyla Oksus və Yaksart, İrtiş, Tarım, Hind, Qanq və Xuanxe çayları öz suları ilə vadilərdəki torpaqları münbitləşdirə-

lanılan həmin əsərlərin məzmunu ilə tanışlıq gələcəkdə onlardan geniş istifadə etməklə Turan və Ön Türklərin tarixi haqqında daha dolğun və əhatəli əsərlərin yazılmasına səbəb olacaqdır.

Turanlılar adlanan öntürk (protürk və ya qədim türklər)super

Turan və turlar birmənəli şəkildə irandilli və iran mənşəli hesab olunurdular.

Turanın və turlar adlandırılan öntürlərin tarixi bir çox önəmli qaynaqlarda, ilk öncə Ön Asiyanın mixi yazılı abidələrində, Antik müəlliflərin əsərlərində, Mərkəzi Asi-

Avropanın və o cümlədən çar Rusiyasının hakim dairələri öz işğalçılıq siyasətlərinə haqq qazandırmamaq üçün bəşər uyqarlığının əsas yaradıcılarının arilər olduğu haqqında arıçılıq nəzəriyyəsini ortalığa atdılar. Elmin, incəsənətin, fəlsəfənin, ədəbiyyatın və bütövlükdə bəşəriyyətin əldə etmiş olduğu dəyərlərin meydana çıxması və inkişafını arilərin, yeni avropa xalqlarının tarixi nailiyyətləri kimi qələmə verənəriçilik və ya aryanizmnəzəriyyəsi faşist Almaniyasının dünya ağılığı uğrundakı mübarizəsinin əsas ideoloji silahına çevrilmişdi. İkinci Dünya müharibəsindən sonra tarix elmində vəziyyət köklü dəyişikliyə məruz qaldı...

etnosunun və onların ana yurdu olan Turanın tarixi bəşər tarixinin ən önəmli və ən qədim dövrünü təşkil edir. Hələ XVIII-XIX əsrlərdən etibarən Turların yəni Öntürlərin və onların vətəni Turanın qədim tarixi linqvistik, arxeoloji, etnoqrafik cəhətdən araşdırılmış və bu araşdırmaların nəticələrini özündə əks etdirən çoxsaylı əsərlər dərc edilmişdir.

Rus-sovet və müasir rüs tarixçilərinin böyük əksəriyyəti və bir

ya və Sibirdə aşkar edilən runi yazılı abidələrdə, sanskrit ədəbiyyatda öz əksini tapmışdır. Arxeoloji və antropoloji araşdırmalar da Turan tarixinin bir çox cəhətlərini XVIII-XIX əsr Avropa tarixçilərinin qədim şərqin Sumer, Elam, Babil, Assuriya, Misir, İran, Hindistan, Hitit tarixinə həsr olunmuş çoxsaylı əsərlərində Turan və turanlıların, daha doğrusu Öntürlərin ən qədim tarixinin müxtəlif yönlerini özündə əks etdirən olduca zəngin,

rək əkinçiliyin inkişafına, insan toplumunun gəlişməsinə səbəb olmuş və Aralıq dənizi hövzəsinə paralel şəkildə Mərkəzi Asiya təmsilində ilkin bəşər mədəniyyətinin formalaşdığı mədəniyyət mərkəzinin yaranmasına təkan vermişdir. Qədim Turanın Anau şəhərində qazıntı aparmış İtalyan mənşəli amerikalı arxeoloq R. Pumpelli bu mədəniyyəti "bazis" və ya səhraçöl mədəniyyəti adlandırır.

(ardı gələn sayımızda)